

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร
โครงการวิจัยเรื่อง วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้
บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

การวิจัยเรื่องวิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา เป็นโครงการวิจัยหนึ่งภายใต้กลุ่มโครงการวิจัยประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคใต้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา โครงการนี้มีวัตถุประสงค์ 4 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษาขั้นตอนการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและป่าไม้ โดยพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ทรัพยากรกับเหตุ-ปัจจัยทั้งจากภายในและภายนอก 2) เพื่อศึกษารูปแบบการใช้ที่ดินและป่าไม้ ผ่านลักษณะการใช้ ผลประโยชน์ที่ได้ ทศนคติ และแรงจูงใจ และปัญหาที่คาร้งอยู่ ทั้งที่เป็นลักษณะเฉพาะ และลักษณะร่วมของท้องถิ่นต่าง ๆ ในมิติเวลาที่ต่างกันของเกษตรกร ที่ทำนาทั้งในและนอกเขตชลประทาน และของเกษตรกรที่ทำสวนยางพารา สวนไม้ผล และเลี้ยงกุ้งกุลาดำ 3) เพื่อศึกษาถึงผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินและป่าไม้ที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าของประวัติศาสตร์โดยรวมของท้องถิ่น (total history) ในเขตลุ่มทะเลสาบสงขลา ในช่วง 100 ปีที่ผ่านมา และ 4) เพื่อกระตุ้นให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น ในการสร้างองค์ความรู้ รวมถึงการทบทวนเพื่อตระหนักถึงปัญหาและเงื่อนไขความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ ที่ส่งผลต่อการใช้ทรัพยากรดินและป่าไม้ โดยเก็บข้อมูลจากเอกสารมือสองจากการจัดกลุ่มสนทนา จากการสัมภาษณ์ key informants และจากการจัดสัมมนาร่วมกับชุมชน วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ (qualitative analysis) ทั้งในภาพรวมของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา และกรณีศึกษาชุมชนเจาะลึก 2 ชุมชน

พื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา มีพื้นที่ประมาณ 9,807 ตารางกิโลเมตรหรือประมาณ 6.13 ล้านไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 3 จังหวัด คือ พัทลุงทั้งจังหวัด สงขลา 12 อำเภอ/กิ่งอำเภอ และ 2 อำเภอตอนล่างของจังหวัดนครศรีธรรมราช นอกจากนี้จะเป็นแหล่งกำเนิดวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่นหลายอย่างของภาคใต้แล้ว ยังเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม มีประชากรประมาณ 1.2 ล้านคน ทรัพยากรดินและป่าไม้มีความสำคัญกับชุมชนนี้มากเพราะประชากรในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบส่วนใหญ่มีอาชีพหลักทางการเกษตร แต่ผลพวงจากการใช้ทรัพยากรในอดีตที่ขาดการวางแผน ขาดการจัดการที่เหมาะสม และความขัดแย้งในนโยบายของรัฐ ประกอบกับแรงกดดันด้านประชากร ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติเกิดความเสื่อมโทรมเป็นอย่างมาก ปัญหาที่พบรุนแรง คือ การลดลงของพื้นที่ป่าไม้ ปัญหาการชะล้างพังทลายของดิน และการเปลี่ยนแปลงพื้นที่จากการทำนารับการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ

ชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลามีวิถีชีวิตความเป็นอยู่แตกต่างกันสภาพของพื้นที่และทรัพยากร ซึ่งสามารถแบ่งชุมชนหรือเขตที่ตั้งของชุมชนออกได้เป็น 3 เขต ชุมชนในเขตภูเขาและควน ชุมชนในเขตที่ราบตอนกลาง และ ชุมชนในเขตที่ราบลุ่มชายทะเล โดยชุมชนในเขตภูเขาและควน เป็นชุมชนที่ตั้งบ้านเรือนในเขตพื้นที่ทางตะวันตกสุดของกลุ่มทะเลสาบ ผู้คนในชุมชนเขตนี้นักมีอาชีพหลักในการทำสวน ซึ่งอาจจะเป็นสวนยางพาราหรือสวนผลไม้ในระยะหลัง ทำไร่ ซึ่งอาจจะเป็นข้าวไร่หรือพืชไร่อื่น ๆ หางของป่า และทำนาตอน ชุมชนในเขตทุ่งราบตอนกลาง จัดเป็นชุมชนใหญ่ของกลุ่มทะเลสาบ เป็นชุมชนในเขตที่มีพื้นที่กว้างที่สุดของกลุ่มทะเลสาบ คนในชุมชนนี้ชีวิตผูกพันกับการทำนาเป็นหลัก อาจมีอาชีพการทำสวนและการเลี้ยงสัตว์เสริมบ้าง เขตทุ่งราบตอนกลางนี้นับเป็นแหล่งผลิตข้าวที่สำคัญที่สุดของกลุ่มทะเลสาบและของภาคใต้ และชุมชนในเขตที่ราบลุ่มชายทะเล เป็นชุมชนที่อาศัยอยู่ในบริเวณที่ราบลุ่มรอบ ๆ ทะเลสาบ ห่างจากชายฝั่งลึกเข้าไปเฉลี่ยประมาณ 10 กิโลเมตร ผู้คนที่อาศัยอยู่ในเขตนี้นักมีวิถีชีวิตผูกพันกับชาวประมง ทำนา และมีอาชีพการเกษตรอื่นเสริมบ้าง

วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่างปี พ.ศ.2442-ปัจจุบัน (พ.ศ.2543)

ผลการศึกษาพบว่า ในบริเวณพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลาในปัจจุบัน (พ.ศ.2543) พื้นที่ส่วนใหญ่ (75.51 %) ถูกนำไปใช้ประโยชน์เพื่อการเกษตรคือ ทำสวนยางพารา (42.22%) ทำนา (27.34%) พื้นที่ป่าไม้ (17.97%) ไม้ผล (4.45%) และเลี้ยงกุ้งกุลาดำ (1.24%) โดยพื้นที่สวนยางพารา พื้นที่สวนไม้ผล และพื้นที่ป่าไม้จะอยู่ในเขตภูเขาและควนทางฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบ พื้นที่ทำนาจะอยู่ในเขตที่ราบตอนกลางและที่ราบชายฝั่งทะเล และพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำกระจายอยู่ในบริเวณที่ราบชายฝั่งทะเล การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินที่มีนัยสำคัญของพื้นที่ในช่วงประมาณ 100 ปีที่ผ่านมาคือ การบุกเบิกพื้นที่ป่าไม้เป็นสวนยางพารา บุกเบิกป่าในที่ลุ่มเป็นที่ทำนา เปลี่ยนจากพื้นที่สวนยางพาราเป็นสวนไม้ผล และเปลี่ยนจากพื้นที่ทำนาเป็นการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ

ระหว่างปี พ.ศ. 2442 - สงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2489) ในภาพรวมของกลุ่มทะเลสาบสงขลาวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชนบริเวณลุ่มทะเลสาบพึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติเป็นหลัก เพราะทรัพยากรฯ ในขณะนั้นยังมีความอุดมสมบูรณ์มาก การใช้ประโยชน์ที่ดินหลักของชุมชนยังคงเป็นพื้นที่ป่าไม้ ทำนา ทำสวนยาง และทำสวนไม้ผลและไม้ยืนต้น การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนในยุคนี้ ค่อยเป็นค่อยไป โดยเฉพาะการบุกเบิกพื้นที่เพื่อการทำนาและการทำสวนยาง เนื่องจากจำนวนประชากรในพื้นที่ยังมีน้อย และความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ยังเรียบง่าย อยู่อย่างพอเพียง จากทรัพยากรที่อุดมสมบูรณ์ การผลิตยังใช้วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม การเข้าไป

เกี่ยวข้องกับระบบตลาดยังมีอยู่จำกัด แม้ว่าจะมีการผลิตข้าวและยางพาราเพื่อการค้าแล้วก็ตาม เทคโนโลยีที่ทันสมัยที่จะนำมาใช้เพื่อช่วยพัฒนาการผลิตและการใช้ทรัพยากรยังมีน้อย การคมนาคมขนส่งยังไม่สะดวก โดยเฉพาะการขนส่งจากชนบทมาสู่เมืองหรือสถานีรถไฟยังลำบากมาก นโยบายรัฐที่สนับสนุนให้มีการจับจองที่ดินเพื่อการเพาะปลูก ประกอบกับปัจจัยด้านความต้องการของตลาดยางและข้าวสูง ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในยุคนี้น้อยมาก การที่รัฐสนับสนุนให้นักลงทุนจีนบุกเบิกที่ดินเพื่อสกัดกั้นอิทธิพลของทุนตะวันตก ทำให้ชาวจีนมีการบุกเบิกที่ดินเพื่อทำนาและทำสวนยางพาราขนาดใหญ่จำนวนมาก สำหรับผลกระทบต่อ การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินยังมีอยู่ในขอบเขตที่จำกัดมาก และความขัดแย้งเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินในสยุคนี้มีค่อนข้างน้อย

หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ชุมชนกลุ่มทะเลสาบมีประสบการณ์เรื่องข้าวยาก หมากร้าง ประกอบกับราคายางดีมาก กระตุ้นให้มีการบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนาและสวนยางมากขึ้นแม้ว่าในช่วงแรก วิธีการบุกเบิกและการผลิตยังเป็นแบบดั้งเดิม ใช้แรงงานในครัวเรือน แต่หลังปี พ.ศ.2505 เป็นต้นมา รูปแบบการเข้าไปใช้ประโยชน์ที่ดินเปลี่ยนแปลงไป มีปัจจัยภายนอก โดยเฉพาะการแทรกแซงจากรัฐ ทั้งในในเรื่องสิ่งอำนวยความสะดวกพื้นฐานด้านถนนหนทางและนโยบายด้านการเพาะปลูก เข้ามามีอิทธิพลต่อการใช้ประโยชน์ที่ดินมากขึ้น มีการใช้เทคโนโลยีมากขึ้น ชาวนาเริ่มใช้รถแทรกเตอร์ไถนาและหลังจากนั้นใช้รถไถเดินตาม ควบคู่กับการชลประทานของ รัฐซึ่งขยายเพิ่มขึ้นมากในปี พ.ศ.2513 มีการส่งเสริมการปลูกข้าวพันธุ์ดี ควบคู่กับการใช้ปุ๋ยและยา กำจัดศัตรูข้าว การปฏิบัติเขียวแพร่หลายมากขึ้น เมื่อชาวนาเริ่มพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น ประกอบกับการจัดการที่ไม่ดีนัก เมื่อราคาข้าวตก ชาวนาเริ่มมีปัญหาหรือเสี่ยงต่อการขาดทุน และอาการเช่นนี้เริ่มปรากฏประมาณปี พ.ศ.2520 โดยเฉพาะในพื้นที่ทำนาได้ปีละครั้ง พื้นที่ถือครองจำกัด แต่ในพื้นที่เขตชลประทานที่ทำนาได้อย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง และมีพื้นที่ถือครองมาก ชาวนายังคงประกอบอาชีพนี้ต่อไปได้โดยไม่มีปัญหามากนัก

การใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำสวนยางในช่วง 50 ปีที่ผ่านมาเพิ่มขึ้นอย่างมหาศาล โดยในปี พ.ศ.2543 มีมากกว่า 2 ล้านไร่บริเวณกลุ่มทะเลสาบ 1 ใน 6 ของพื้นที่ปลูกยางทั้งประเทศ ปัจจัยที่มีบทบาทต่อการขยายพื้นที่ปลูกยางนอกจากด้านการตลาดแล้ว คือ นโยบายการสนับสนุนของรัฐโดยการประกาศใช้ พ.ร.บ. กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ที่สนับสนุนให้ชาวสวนยางใช้ยางพันธุ์ดี ควบคู่กับการการแนะนำดูแลรักษาที่ดี และในช่วงปี พ.ศ.2525-2527 รัฐประกาศให้สิทธิแก่ราษฎรที่บุกเบิกพื้นที่ป่า มีการออกเอกสารสิทธิทำกิน ทำให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกยางเพิ่มมากขึ้นมากและขยายไปถึงป่าต้นน้ำลำธารที่อุดมสมบูรณ์

ประมาณปี พ.ศ. 2530 เป็นต้นมา ด้วยปัจจัยที่เปลี่ยนแปลงไป ทั้งภายในและภายนอกชุมชนกลุ่มทะเลสาบ การประกอบอาชีพทำนาและทำสวนยางมีปัญหาเพิ่มขึ้น การขยายตัวของประชากร

การเข้าไปเกี่ยวข้องกับฟังก์ชันระบบตลาดมาก ทศนคติการใช้ชีวิตเปลี่ยน ให้ความสำคัญกับเงินตรา มากจนเกินไป การใช้ประโยชน์ที่ดินก็เปลี่ยนแปลงไปเพื่อตอบสนองต่อปัจจัยดังกล่าว มีพื้นที่สวน ยางพาราจำนวนมากถูกเปลี่ยนไปเป็นสวนไม้ผล พื้นที่ทำนาถูกเปลี่ยนไปเป็นไร่นาสวนผสม และที่ โคเค่นมากคือ จากพื้นที่นาเป็นพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำ โดยหวังว่าการใช้ประโยชน์จากที่ดินเหล่านั้น จะทำให้เขามีรายได้เพิ่มขึ้น จนถึงปัจจุบัน การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การทำลายป่า และการเปลี่ยนแปลงจากการทำนาเป็นพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำได้ส่งผลกระทบต่อทางด้านลบ อย่างมหาศาล

วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่างปี พ.ศ.2442- ปัจจุบัน (พ.ศ.2543) : กรณีศึกษาชุมชนตะโหมด อำเภอตะโหมด จังหวัดพัทลุง

ชุมชนตะโหมดเป็นชุมชนเก่าแก่ ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของกลุ่มทะเลสาบสงขลา เชิงเขา บรรทัด อยู่ติดกับป่า อุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติมาก ปัจจุบัน การใช้ประโยชน์ที่ดิน หลักของชุมชนคือ การทำสวนยางพารา ทำนา และทำสวนไม้ผล

ในยุคก่อน (2442-2489) คนในชุมชนอยู่กันอย่างเรียบง่าย การยังชีพอาศัยผลผลิตจากป่า เป็นหลักยกเว้นข้าวได้จากการทำนาและทำไร่ การทำนา ทำเพียงเพื่อการบริโภคในครัวเรือน ใช้วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม แรงงานในครัวเรือน ป่าไม้ของชุมชนในสมัยนั้นมีทั้งป่าต้นน้ำลำธาร และป่าในที่ราบหรือป่าไม้เบญจพรรณ ชุมชนจะใช้ประโยชน์จากป่าเบญจพรรณเป็นหลัก ไม่เข้าไปในป่าต้นน้ำ ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรที่เป็นทรัพย์สินร่วม (common property) โดยไม่มีความขัดแย้ง ตัวอย่างเช่น มีการจัดสรรทรัพยากรต้นยางคนละ 100 ต้น สำหรับคนในชุมชนที่สนใจ ผลผลิตจากป่าที่สำคัญและเป็นแหล่งรายได้คือ น้ำมันยาง น้ำผึ้ง และหวาย นำไปขายให้กับชุมชนที่อยู่ใกล้ทะเลสาบ จนกระทั่งมีทางรถไฟ จึงนำของป่าไปขายที่ตลาดบางแก้วและตลาดหารเทา เมื่อได้เงินมานำไปซื้อของจำเป็น เช่น กะปิ เกลือและหม้อดิน ชุมชนตะโหมดเริ่มนำยางมาปลูกครั้งแรกในช่วงปี พ.ศ.2463-64 แต่คนในชุมชนขณะนั้นไม่มีความรู้เรื่องยางจึงไม่สนใจที่จะปลูก การปลูกจำกัดอยู่ในกลุ่มผู้นำเท่านั้นเพียง 10 ราย แม้ว่ารัฐจะมึนโยบายให้ราษฎรสามารถจับจองที่ดินได้ การบุกเบิกที่ดินของชุมชนยังมีจำกัด เพราะต้องอาศัยกำลังคน ขณะนั้นคนมีน้อย แม้ผลิตได้มากเอาไปขายก็ไม่สะดวก และมีการจับจองที่ดิน ต้องเสียค่าธรรมเนียมให้รัฐด้วย ด้วยเหตุผลดังกล่าว การบุกเบิกป่าจึงไม่เป็นปัญหาของชุมชนในยุคนั้น

การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนตะโหมดหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ.2544) เปลี่ยนแปลงไปจากยุคก่อนมาก มีการบุกเบิกป่าเพื่อทำสวนยางมากขึ้น เมื่อสงครามสงบลง ด้วยประสบการณ์ของคนในชุมชนตะโหมดที่ต้องเผชิญกับภาวะข้าวยากหมากแพง ส่งผลให้มี

การจับจองที่ดินเพื่อทำนากันมากขึ้น แต่ยังคงผลิตเพียงเพื่อบริโภคเท่านั้น เช่นเดียวกัน ในขณะที่นั้น ขางราคาดีมาก ส่งผลให้มีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อปลูกยางมากขึ้น แต่เป็นการบุกเบิกด้วยแรงงานคน ทำให้ได้เนื้อที่ต่อคนไม่มากนัก การปลูกยางในชุมชนตะโหมยังคงดำเนินไปอย่างต่อเนื่องและยังคงใช้พันธุ์พื้นเมือง จนกระทั่งปี พ.ศ.2503 รัฐประกาศใช้ พ.ร.บ. กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง ทำให้คนในชุมชนตะโหมจำนวนมากได้เปลี่ยนอาชีพจากที่เคยหาของป่าขายมาปลูกยางเป็นอาชีพหลัก ระบบการปลูกยางเปลี่ยนแปลงไป มีการใช้ยางพันธุ์ดี ให้ผลผลิตสูง และมีการใช้ปุ๋ยเคมี ในช่วงแรกชุมชนยังคงบุกเบิกป่าในที่ราบ จนกระทั่งปี พ.ศ.2525-2527 รัฐประกาศให้สิทธิแก่ราษฎรที่บุกเบิกพื้นที่ป่า มีการออกเอกสารสิทธิทำกิน และในขณะที่นั้นขางมีราคาดี ทำให้มีการบุกรุกป่าสงวนเพิ่มมากขึ้นและขยายไปถึงป่าต้นน้ำลำธาร นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาทำให้การบุกรุกกลางป่าสงวนรุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับ

ปัจจุบัน การพึ่งพิงป่าของชุมชนตะโหมยังคงมีอยู่ แต่ผลผลิตป่าลดลงไปมากทำให้คนในชุมชนไม่สามารถหาของป่าเป็นอาชีพหลักได้อีกแล้ว การทำนากันยางและหาของป่าต้องเข้าไปในป่าลึกมากขึ้น สำหรับสัตว์ป่าก็ยังคงมีการลักลอบล่ากันอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะได้มีการประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแล้วก็ตาม ด้วยสาเหตุดังกล่าวทำให้คนในชุมชนตะโหมโดยเฉพาะที่เป็นแกนนำและตระหนักถึงปัญหาได้เริ่มมีการเคลื่อนไหวในชุมชนเพื่อรื้อฟื้นชุมชนส่วนใหญเห็นถึงผลกระทบต่อการทำลายป่า

แม้ว่าความตื่นตัวของชุมชนตะโหมจะมีมานาน เช่น ในปี พ.ศ. 2516 แกนนำของชุมชนได้ประสานงานกับเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ ให้เข้ามาตั้งหน่วยพิทักษ์ป่าที่น้ำตกลานหม่อมซู้ โดยได้รับการสนับสนุนจากผู้ปกครองท้องถิ่น ช่วยห้ามปรามไม่ให้คนในชุมชนไปบุกรุกป่า ผลปรากฏว่าการยับยั้งการบุกรุกป่าไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ทำให้แกนนำของชุมชนพร้อมด้วยพระคุณเจ้าวัดตะโหม ได้ร่วมกันหาแนวทางในยับยั้งการบุกรุกป่าอีกครั้ง โดยจุดประกายว่าผลกระทบที่เกิดจากการกระทำของกลุ่มคนใด กลุ่มคนเหล่านั้นควรจะได้มีส่วนเข้าไปรับผิดชอบ ได้มีการพบปะหารือกันในวัดตะโหมคบอชขึ้น และมีผู้สนใจเข้าร่วมมากขึ้น เป็นลำดับ จนเกิดเป็น "สภากานวัดตะโหม" ขึ้นในปี พ.ศ.2538 ภายใต้ปรัชญาที่ว่า "สร้างปัญญา พัฒนาสังคม ระดมความคิด เพื่อชีวิตประชาชน" สภากานวัดประกอบด้วย องค์กรชาวบ้าน องค์กรทางศาสนา และองค์กรทางราชการ และบทบาทที่สำคัญประการหนึ่งของสภากานวัดคือ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัจจุบันได้ดำเนินการประเด็นความขัดแย้งเรื่องเอกสารสิทธิ์ที่ดิน คัดค้านการออก สปก.4-01 ในเขตป่าใกล้ต้นน้ำลำธาร และล่าสุดได้ร่วมผลักดันแนวคิดจัดการป่าในรูปของ "ป่าชุมชน (community forest)" ในเขตป่าชุมชนเขาหัวช้าง และได้จัดให้มีการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ (Ecotourism) ในปัจจุบัน

วิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา ระหว่างปี พ.ศ.2442-ปัจจุบัน (พ.ศ.2543) : กรณีศึกษาชุมชนบางแก้ว อำเภอบางแก้ว จังหวัดพัทลุง

ชุมชนบางแก้วอยู่ทางฝั่งตะวันตกของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบ ในที่ราบตอนกลางเป็นชุมชนหนึ่งที่มีการใช้ที่ดินเพื่อการทำนามายาวนาน และมีประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มคนหลากหลายกลุ่ม คือ ชุมชนพื้นเพเดิม ชุมชนชาวจีนอพยพ ประมาณปี 2467 และชุมชนผู้อพยพต่างถิ่นจากจังหวัดใกล้เคียง โดยชุมชนพื้นเพเดิมจะเลือกพื้นที่ทำกินบริเวณที่ราบป่าไถ่ใกล้แหล่งน้ำ ส่วนคนจีนจะจับจองที่ดินเป็นพันไร่ ในอาณาบริเวณตั้งแต่หลังสถานีรถไฟบางแก้วจนถึงหาดไข่เต่า มีชาวจีนประมาณ 500 ครัวเรือนในขณะนั้น ส่วนชุมชนครองชีพและพื้นที่ทุ่งสงวน เป็นกลุ่มหลังสุด การตั้งถิ่นฐานจริงๆ เริ่มปี พ.ศ. 2486 หลังจากมี พ.ร.บ. จัดสรรที่ดินเพื่อการครองชีพ ระบบนี้จะจัดสรรที่ดินให้ราษฎรครัวเรือนละ 31 ไร่ 1 งาน

การใช้ประโยชน์ที่ดินหลักของชุมชนในปัจจุบัน คือ การทำนา (มากกว่า 80%) โดยเฉพาะที่ตำบลนาปะขอ รองลงมาทำสวนยางพาราและไม้ผล

ในยุคก่อน (พ.ศ. 2442-2489) เช่นเดียวกับคนในชุมชนตะโหนด ชุมชนพื้นเพเดิมของบางแก้ว ยังคงใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย พึ่งพาทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะในที่ราบลุ่ม มีน้ำ มีป่าอุดมสมบูรณ์มาก การทำนาในสมัยนั้นก็ใช้วิธีการผลิตแบบดั้งเดิม มีนาไม่มาก ชาวนาที่มีพื้นที่นามากจำเป็นต้องจ้างแรงงานมาช่วยเก็บเกี่ยวข้าว แรงงานส่วนใหญ่มาจากฝั่ง อ.ระโนด สทิงพระ และสิงหนคร ซึ่งแรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เคยเป็นแรงงานจ้างของคนจีนในบางแก้ว การจับจองที่ดินของคนจีนในชุมชนบางแก้วเพื่อทำนาจะแตกต่างจากของคนไทย ซึ่งจะให้ความสำคัญกับระบบน้ำมาก มีการทำ “นบจีน” และใช้เครื่องจักรในการทำนา ช่วงแรกยังไม่มีโรงสีข้าว จนกระทั่ง ปี 2471 คนจีนได้ตั้งโรงสีข้าว จนเรียกติดปากว่า “โรงสีข้าวใหญ่บางแก้ว” ทำให้การค้าข้าวของบางแก้วโด่งดังมากจน “ข้าวบางแก้ว” เป็นที่รู้จักส่งไปขายถึงกรุงเทพฯ และจังหวัดทางภาคใต้ที่ติดต่อกับประเทศมาเลเซีย จากบทบาทของคนจีนในพื้นที่ ทำให้คนไทยในชุมชนบางแก้ว รับวัฒนธรรมการผลิตเพื่อขายได้รวดเร็วกว่าในชุมชนอื่นๆ ของลุ่มทะเลสาบ แต่ประมาณปี พ.ศ. 2483-2484 คนจีนต้องขยับขยายออกไปจากพื้นที่บางแก้ว เพราะถูกเบียดเบียนจากคนไทย ราคาข้าวตกต่ำ รัฐบาลสมัยจอมพล ป. ออกกฎหมายห้ามมิให้คนต่างด้าวถือครองที่ดินทำกินเกินกว่าที่ได้กำหนด และปัญหาภายในของบริษัทเอง

หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จนถึงปัจจุบัน แม้ว่าการใช้ประโยชน์ที่ดินหลักในชุมชนบางแก้วยังคงทำนา แต่รูปแบบการผลิตเริ่มเปลี่ยนไป หลังจากการอพยพออกไปของชาวจีน สิ่งที่เหลืออยู่ไว้ให้คนไทย คือ วัฒนธรรมการผลิตเพื่อขาย การผลิตข้างเพื่อขายเพิ่มขึ้นจากการขยายพื้นที่

ปลูกและการใช้เทคโนโลยีมากขึ้น หลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา มีการใช้รถแทรกเตอร์และควายเหล็ก ตามมา มีระบบชลประทานในชุมชนบางแก้ว ช่วงปี พ.ศ. 2511-2514 และที่สำคัญมีการใช้ข้าวพันธุ์ ดีควบคู่กับปุ๋ย ยากำจัดศัตรูข้าว จากการใช้เทคโนโลยีในการผลิตข้าวมากขึ้น ทำให้ต้นทุนของชาวนาสูงขึ้น เมื่อเทียบกับผลผลิตที่ได้และราคาข้าวแล้วชาวนาอยู่ในฐานะที่ลำบาก นอกจากราคาไม่พอใจแล้ว การใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำนาในชุมชนบางแก้วยังประสบกับปัญหาดินเสื่อมคุณภาพ ปัญหาศัตรูข้าว ขาดแคลนน้ำ แม้จะมีระบบชลประทานก็ไม่สามารถแจกจ่ายน้ำได้ทั่วถึงและเพียงพอ เป็นประเด็นความล้มเหลวของนโยบายรัฐ ประกอบกับพื้นที่ถือครองทำนาต่อครัวเรือนลดลงจากการเพิ่มขึ้นของประชากร ทำให้ชาวนาจำเป็นต้องปรับตัวเพื่อความอยู่รอด ชาวนาบางส่วนเปลี่ยนไปทำไร่นาสวนผสม และปลูกยางเพิ่มขึ้นในนาที่ดอน และที่สำคัญและโดดเด่นมาก คือ ชาวนาละทิ้งนา ปล่อยทิ้งร้างมีน้บหมื่นไร่ ออกไปทำงานในภาคอุตสาหกรรมในเมืองหาดใหญ่-สงขลา

สรุปปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลา

จากผลการศึกษาวิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาในช่วง 100 ปีที่ผ่านมาสามารถสรุปประเด็นปัญหาที่สำคัญได้ดังนี้

1. ปัญหาทางกายภาพ

ปัญหาทางกายภาพที่เกี่ยวข้องกับที่ดินส่วนใหญ่เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุดหลัง โดยเฉพาะหลังปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ซึ่งปัญหาดังกล่าวได้แก่ ปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าไม้ ปัญหาการพังทลายของดิน ปัญหาความเสื่อมโทรมของทรัพยากรดินและความอุดมสมบูรณ์ของดิน ปัญหาขาดแคลนน้ำในพื้นที่การเกษตร และปัญหาสภาพแวดล้อมในพื้นที่เลี้ยงกุ้งเสื่อมโทรม

2. ปัญหาความขัดแย้งเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดินและการใช้ประโยชน์ที่ดินไม่เหมาะสม ปัญหานี้ได้แก่ ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจากความต้องการอนุรักษ์พื้นที่ป่าไว้เพื่อผลประโยชน์อื่น ๆ กับความต้องการใช้ประโยชน์ที่ดินของราษฎรเพื่อการเกษตร และความขัดแย้งเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำนาและการเลี้ยงกุ้งกุลาดำในพื้นที่ชายฝั่งทะเลและบริเวณรอบทะเลสาบสงขลา

3. ปัญหาการถือครองที่ดินและเอกสารสิทธิ์

เนื่องจากเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรรายย่อย ขนาดการถือครองที่ดินจะเป็นขนาดเล็ก ไม่กี่ไร่ และมีที่ดินจำนวนมากที่ราษฎรถือครอง ไม่มีเอกสารสิทธิ์ในที่ดิน และไม่ได้อยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ

4. ปัญหาเกี่ยวกับนโยบายของรัฐ

จากผลการศึกษาชี้ชัดว่านโยบายรัฐมีบทบาทสำคัญมากต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินในช่วงต่าง ๆ ที่ผ่านมา ไม่ว่าจะเป็นนโยบายรัฐเรื่องภาษี เรื่องการจับจองที่ดิน การ

ส่งเสริมการเพาะปลูก การชลประทาน พ.ร.บ. กองทุนสงเคราะห์การทำสวนยาง นโยบายเรื่องการออกเอกสารสิทธิทำกิน (ส.ท.ก.) และนโยบายส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ ซึ่งปัญหาที่เกิดขึ้นหลายส่วนเป็นผลพวงจากความล้มเหลวของการดำเนินนโยบายรัฐในทางปฏิบัติ ตัวอย่างที่เด่นชัดของพื้นที่ลุ่มทะเลสาบ ที่สามารถสรุปได้คือ บทบาทของรัฐในการดำเนินนโยบายด้านป่าไม้และการแก้ปัญหาการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตพื้นที่ป่าในกรณีของชุมชนตะโหมด ก่อให้เกิดความขัดแย้งมากขึ้น นโยบายด้านการชลประทานในพื้นที่ชุมชนบางแก้วที่ได้ผลน้อยมากตามความคิดเห็นของชุมชน และนโยบายในการส่งเสริมการเลี้ยงกุ้งกุลาดำ การควบคุมกำกับ และการแก้ไขความขัดแย้งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นดูเหมือนจะไม่ทันการและได้ผลในทางปฏิบัติค่อนข้างน้อยมาก

5. ปัญหาเกี่ยวข้องกับความร่วมมือของชุมชน

การมีส่วนร่วมของชุมชนและความตื่นตัวเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะทรัพยากรดินและป่าไม้ และการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้น มีความหลากหลายและแตกต่างกันมากในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบ บางชุมชนแต่มีส่วนน้อย มีความตื่นตัวค่อนข้างสูง อย่างกรณีชุมชนตะโหมด อำเภอตะโหมด ในขณะที่ชุมชนบางแก้ว การมีส่วนร่วมและความตื่นตัวของชุมชนไม่เด่นชัด และเมื่อพิจารณาจากองค์กรส่วนท้องถิ่น เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลในการทำงานร่วมกับภาคชุมชน เพื่อกระตุ้นการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาของชุมชนเองก็ค่อนข้างจำกัด

ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

จากผลการศึกษาเกี่ยวกับวิวัฒนาการของการใช้ประโยชน์ที่ดินและป่าไม้บริเวณลุ่มทะเลสาบสงขลาและประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้น มีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้

-ในการกำหนดเขตป่าสงวนแห่งชาติหรือเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเส้นแนวเขตจะต้องมีความชัดเจนกว่าที่เป็นอยู่เพื่อลดปัญหาความขัดแย้งกับผู้ที่จะเข้ามาบุกรุกพื้นที่ป่า

-ให้มีการประสานงานระหว่างหน่วยงานของภาครัฐเองมากกว่าที่เป็นอยู่คือ กรมที่ดินและกรมป่าไม้ เพื่อมิให้มีการออกเอกสารสิทธิที่ดินทับพื้นที่ป่าไม้ หรือถ้าจะกระทำการใด ๆ ในการแก้ปัญหาควรเป็นไปในแนวเดียวกัน ไม่ให้เกิดปัญหาความขัดแย้งในส่วนของภาครัฐเอง

-รัฐจะต้องมีความจริงจังในการส่งเสริมให้ราษฎรที่อยู่ในเขตตามแนวกันชนใช้ที่ดินทำการเกษตรแบบเข้มข้น (Intensive farming) เพื่อลดแรงกดดันต่อความต้องการพื้นที่ทำการเกษตรจากจุดเพิ่มขึ้นของจำนวนราษฎร การทำเกษตรแบบเข้มข้นอาจอยู่ในรูปของไร่นาสวนผสม สวนไม้ผลหรือ วนเกษตรก็ได้

-ที่ดินที่อยู่นอกเขตป่าสงวนแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า ราษฎรควรจะได้รับเอกสารสิทธิที่สมบูรณ์ เช่น น.ส. 3 หรือ โฉนด เพื่อความมั่นคงของเกษตรกรที่จะกล้าลงทุนปรับ

ปรุ้งพื้นที่เพื่อทำเกษตรแบบเข้มข้น สามารถนำที่ดินไปจำหน่ายกับสถาบันทางการเงินเพื่อนำเงินมาลงทุนปรับปรุงประสิทธิภาพการผลิตได้

-เน้นและส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนและจัดการป่าในชุมชน มีบทเรียนมากมายที่ต้องขอรับว่าการให้รัฐเข้าไปวางแผน ดูแล จัดการป่าเพียงลำพังนั้นไม่สามารถประสบผลสำเร็จได้ จำเป็นต้องให้ชุมชนที่เกี่ยวข้องกับป่าเข้ามามีส่วนร่วมอย่างจริงจัง เพื่อศึกษาปัญหาและหาทางออกร่วมกัน กลุ่มผู้เกี่ยวข้องที่สำคัญ ได้แก่ กลุ่มผู้ที่มีผลประโยชน์จากป่าทั้งที่เป็นเนื้อไม้และไม่ใช้เนื้อไม้ กลุ่มผู้นำในท้องถิ่น เช่น อบต. พระ อีหม่าม กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน เป็นต้น และในการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนนี้จะต้องฝึกฝนเจ้าหน้าที่ป่าไม้ให้สามารถทำงานร่วมกับชาวบ้านได้

-สร้างจิตสำนึกที่ดีให้กับชุมชนในการอนุรักษ์ป่า โดยเน้นการให้ความรู้กับประชาชนเกี่ยวกับความสำคัญของป่าต่อการดำรงชีวิตของคนในชุมชน ควบคู่กับการสร้างกระบวนการทำงานร่วมกับชุมชน การให้ความรู้ควรทำทั้งในและนอกระบบโรงเรียน เช่น นูรณาการหลักสูตรการเรียนการสอนแก่โรงเรียนในชุมชนที่อยู่รอบเขตป่าฯ ให้มีเนื้อหาและกระบวนการเรียนการสอนที่เอื้อต่อความเข้าใจองค์ความรู้และฐานทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน โดยเน้นตั้งแต่ระดับประถม เป็นต้นไป เพื่อให้เยาวชนรุ่นหลังได้เรียนรู้เรื่องชุมชนของตนเองตั้งแต่ต้น

-เจ้าหน้าที่ป่าไม้ที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ต้องปฏิบัติหน้าที่ในหลายบทบาทผสมผสานกันไปทั้งการพิทักษ์ปกป้องป่า ใช้หลักวิทยาศาสตร์ชุมชน ทำหน้าที่ให้ความสะดวกแก่ชุมชน และประชาสัมพันธ์ทำความเข้าใจกับชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ เป็นต้น ซึ่งการดำเนินการข้างต้นจะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อเจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ในทุกระดับจะต้องปรับวิธีคิดหรือมุมมองใหม่ ให้ยอมรับความสามารถของชุมชนในการจัดการทรัพยากรให้มากขึ้น

-จำเป็นอย่างยิ่งที่รัฐจะต้องมีการทบทวนนโยบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ปรับวิธีคิดหรือมุมมองใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะต้องขอรับว่า การจัดการทรัพยากรป่าไม้ ไม่ใช่หน้าที่ของรัฐแต่ผู้เดียว อำนาจและหน้าที่การจัดการจะต้องกระจายสู่ระดับต่างทุกระดับ โดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่นจะต้องเข้ามามีส่วนร่วมและมีโอกาสในการจัดการและดูแลป่าอย่างเต็ม

2. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ที่ดินในรูปแบบอื่น

-สนับสนุนให้เกษตรกรที่ทำสวนยาง ทำนา ทำสวนไม้ผล ใช้ปัจจัยการผลิตให้เหมาะสมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการผลิต และคุ้มค่าต่อการลงทุน โดยให้คำแนะนำที่ถูกต้อง และจัดหาแหล่งเงินกู้ให้ จะทำให้การใช้ที่ดินมีประสิทธิภาพมากขึ้น และสามารถช่วยให้เกษตรกรขึ้นหยัดอยู่ได้

-รัฐต้องปรับปรุง พัฒนา และบริหารจัดการระบบการชลประทานในพื้นที่กลุ่มทะเลสาบที่มีอยู่แล้วให้สามารถเอื้อประโยชน์ต่อเกษตรกรในพื้นที่มากที่สุด โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ทำนา

ไว้ราวสวนผสม เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ประโยชน์จากที่ดิน และในกระบวนการดังกล่าวหน่วยงานของรัฐควรรับฟังปัญหาที่เกิดขึ้นจริงจากชุมชนมาประกอบการพิจารณาปรับปรุงด้วย

-รัฐและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องดำเนินงานในเชิงรุกเกี่ยวกับการให้ความรู้และชี้ให้เกษตรกรที่ใช้ประโยชน์จากที่ดินเห็นถึงปัญหาจากการใช้ที่ดินที่ไม่เหมาะสมและขาดการอนุรักษ์พร้อมให้คำแนะนำในการอนุรักษ์ดินเพื่อรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน และทำที่สุดเพิ่มผลผลิตภาพการผลิตจากที่ดิน

-ในเขตพื้นที่ชลประทานที่มีน้ำค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ ควรส่งเสริมการใช้ประโยชน์ที่ดินให้เข้มข้นกว่าที่เป็นอยู่ แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นจะต้องมีการประเมินความคุ้มค่าในการลงทุนในกิจกรรมที่ส่งเสริมอย่างรอบคอบ

-ในเขตพื้นที่เลี้ยงกุ้งกุลาดำบริเวณลุ่มทะเลสาบที่รัฐได้กำหนด zoning แล้ว รัฐควรวางแนวทางและรูปแบบที่จะทำให้การใช้นโยบายดังกล่าวส่งผลในทางปฏิบัติ เช่น หน่วยงานของรัฐในพื้นที่ต้องร่วมทำงานใกล้ชิดกับองค์การบริหารส่วนตำบล และชุมชน ที่จะคอยสอดส่องและกำกับผู้ที่ฝ่าฝืนไปเลี้ยงกุ้งในเขตที่ไม่อนุญาตให้เลี้ยง เช่นเดียวกับเรื่องการปล่อยน้ำเสียจากนาุ้งต้องบังคับใช้อย่างจริงจัง

-รัฐและหน่วยงานของรัฐควรเป็นแหล่งศูนย์กลางของข้อมูลเกี่ยวกับการเลี้ยงกุ้งและธุรกิจกุ้งที่เป็นกลาง ไม่บิดเบือน เป็นที่พึ่งของเกษตรกรเลี้ยงกุ้งรายย่อยได้

3. ในการตัดสินใจดำเนินนโยบายของรัฐในด้านต่าง ๆ ที่จะส่งผลกระทบต่อพื้นที่ลุ่มทะเลสาบสงขลา ก่อนการตัดสินใจดำเนินนโยบาย รัฐต้องพิจารณาข้อมูล ข้อเท็จจริง จากพื้นที่ให้ครอบคลุม

4. รัฐและหน่วยงานรัฐที่รับผิดชอบในพื้นที่ลุ่มทะเลสาบจำเป็นต้องเป็นผู้ช่วยกระตุ้น และทำงานร่วมกับชุมชนอย่างเหนียวแน่นเพื่อให้ชุมชนได้ตระหนักถึงปัญหาของตนเองและหาแนวทางในการแก้ปัญหาของชุมชนเองซึ่งจะเป็นที่ยอมรับของชุมชนมากขึ้น ช่วยปรับเปลี่ยนทัศนคติของคนในชุมชนให้เน้นการพึ่งตนเองแทนการรอพึ่งพิงจากภาครัฐเป็นหลัก